

Барановська Тетяна

доктор юридичних наук, доцент
Державний університет «Житомирська політехніка»
<https://orcid.org/0000-0002-6471-5932>

Мамчич Роман

аспірант
Державний університет «Житомирська політехніка»
<https://orcid.org/0009-0007-9465-3609>

Криміногенні детермінанти злочинності у сфері економічних відносин в Україні

Анотація. У статті проведено комплексне кримінологічне дослідження детермінант злочинності у сфері економічних відносин в Україні з акцентом на нормативно-правові, організаційно-управлінські та корупційні чинники. Проаналізовано стан правового регулювання економічних відносин та обґрунтовано, що його фрагментарність, наявність правових колізій, відсутність єдиних засад нормотворчої діяльності й ефективних механізмів подолання конкуренції правових норм виступають суттєвими криміногенними факторами. Проведено аналіз впливу низької якості нормативно-правових актів і законопроектної діяльності на формування стійких корупційних практик та латентності кримінальних правопорушень у сфері економіки.

Обґрунтовано, що організаційно-управлінські дисфункції, зокрема руйнування системи державного контролю, недостатня адаптованість контрольно-ревізійних органів до сучасних економічних умов, а також відсутність ефективних механізмів міжвідомчої взаємодії між правоохоронними та контролюючими органами, негативно впливають на стан протидії економічній злочинності. Проведено оцінку кадрового забезпечення правоохоронних органів, встановлено наявність проблем професійної підготовки, відбору та спеціалізації працівників, що зумовлює зниження ефективності досудового розслідування кримінальних правопорушень у сфері економічних відносин.

Окрему увагу приділено аналізу корупції як провідного детермінанта економічної злочинності. Обґрунтовано, що високий рівень корупції, недосконалість антикорупційної експертизи нормативно-правових актів, правова невизначеність статусу антикорупційних уповноважених та відсутність гарантій їх інституційної автономії істотно обмежують ефективність реалізації державної антикорупційної політики. Проведено аналіз впливу недостатньої цифрової трансформації публічного управління, неефективних процедур публічних закупівель, надмірного регуляторного навантаження та непрозорої системи оплати праці в державному секторі на формування корупційних ризиків.

Встановлено, що злочинність у сфері економічних відносин має системний характер і зумовлена сукупністю взаємопов'язаних соціально-економічних, правових та управлінських детермінант. Зроблено висновок про необхідність комплексного підходу до реформування нормотворчої діяльності, удосконалення механізмів державного контролю та посилення інституційної спроможності антикорупційних і правоохоронних органів з метою мінімізації криміногенних ризиків в економічній сфері.

Ключові слова: економічна злочинність; криміногенні детермінанти; корупція; правове регулювання; організаційно-управлінські чинники; антикорупційна політика.

Актуальність теми дослідження зумовлена зростанням рівня економічної злочинності та корупції в Україні, що становить загрозу економічній безпеці держави та ефективному функціонуванню публічного і приватного секторів. Недоліки нормативно-правового регулювання, низька якість нормотворчої діяльності, організаційно-управлінські прорахунки та недостатня інституційна спроможність правоохоронних і контролюючих органів сприяють формуванню стійких криміногенних практик у сфері економічних відносин. У зв'язку з цим комплексне дослідження криміногенних детермінант економічної злочинності є необхідним для удосконалення механізмів державної політики протидії таким правопорушенням.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питання криміногенних детермінант злочинності у сфері економічних відносин є предметом дослідження у працях вітчизняних науковців з кримінології та суміжних галузей. У фундаментальних підручниках і навчальних посібниках з кримінології розкрито загальнотеоретичні підходи до розуміння причин і умов злочинності, її соціально-економічної зумовленості, а також визначено роль державної політики у сфері запобігання злочинності [2; 5]. У цих працях наголошується на системному характері економічної злочинності та взаємозв'язку правових, організаційних і соціальних чинників її формування.

Окрему увагу в наукових дослідженнях приділено аналізу детермінації злочинів у сфері публічних фінансів та бюджетних відносин. Так, у роботах, присвячених порушенням бюджетного законодавства, обґрунтовується вплив недосконалості правового регулювання, прогалин у контролі та корупційних ризиків на вчинення економічних правопорушень [4]. Зазначені положення мають важливе значення для розуміння криміногенних процесів у ширшому контексті економічних відносин.

Проблематика корупції як одного з ключових детермінантів економічної злочинності висвітлюється як у наукових публікаціях, так і в офіційних аналітичних матеріалах. Зокрема, дані Індексу сприйняття корупції свідчать про збереження високого рівня корупції в Україні, що негативно впливає на ефективність публічного управління та сприяє поширенню економічних злочинів [3]. У наукових працях також підкреслюється значення кримінологічної культури та превентивних механізмів у запобіганні злочинності, зокрема шляхом удосконалення діяльності державних інституцій [6].

Важливе місце у сучасних дослідженнях займають нормативно-правові акти стратегічного характеру, спрямовані на протидію корупції та зниження криміногенних ризиків в економічній сфері. Зокрема, Державна антикорупційна програма на 2023-2025 роки визначає основні напрями державної антикорупційної політики, однак практика її реалізації потребує подальшого наукового осмислення з позицій кримінології [1].

Разом із тим, незважаючи на наявність значної кількості наукових праць і нормативних джерел, комплексні дослідження криміногенних детермінантів злочинності у сфері економічних відносин з урахуванням поєднання правових, організаційно-управлінських і корупційних чинників залишаються недостатньо розробленими, що зумовлює необхідність подальших наукових пошуків у цьому напрямі.

Метою статті є комплексне дослідження криміногенних детермінантів злочинності у сфері економічних відносин в Україні, обґрунтування впливу нормативно-правових та організаційно-управлінських чинників і корупції на її формування, а також визначення основних напрямів удосконалення механізмів протидії економічній злочинності.

Викладення основного матеріалу. Недоліки правового регулювання економічних відносин є фактором стійкого криміногенного економічного розвитку. До них можемо віднести як недосконалість законодавчої бази та інших нормативних актів, які регулюють як діяльність суб'єктів господарювання, так і діяльність правоохоронних і контролюючих органів. Адже, якщо правові заходи регулювання економічних відносин не відповідають завданням соціально-економічного розвитку суспільства та вимогам об'єктивних економічних законів, то вони здатні спричинити зворотній вплив на криміногенну ситуацію. З позицій кримінологічної науки, впливають на погіршення криміногенної ситуації в економічній сфері наступні недоліки правового регулювання: не розроблена чітка та зрозуміла специфікація різних правоохоронних органів та їх підрозділів, що призводить до дублювання функцій; правові неузгодженості в механізмі отримання правоохоронними органами інформації, яка становить комерційну чи банківську таємницю або дані, що стають відомі у зв'язку з виконанням контрольних функцій державними регуляторами. Досить часто на практиці трапляються випадки безпідставної відмови у наданні цієї інформації ініціаторам запиту. Це призводить до латентності кримінальних правопорушень, зниження ефективності превентивної діяльності. Також, ускладнена процедура залучення як спеціалістів фахівців з економічних питань.

Основною причиною існування переважної більшості економічних зловживань, що завдають найбільшої економічної, організаційної та іншої шкоди державі та суспільству, є загальна низька якість нормативно-правових актів, які регламентують відповідну сферу суспільного життя, а також наявність в них криміногенних факторів, які окремо чи у поєднанні з іншими положеннями можуть сприяти вчиненню корупційних правопорушень або правопорушень, пов'язаних з корупцією. Загальна низька якість нормативно-правових актів в Україні зумовлена передусім відсутністю закріплення на законодавчому рівні загальних засад та порядку здійснення нормотворчої діяльності в Україні, а також відсутністю законодавчо визначених правил подолання різних видів колізій та складних форм конкуренції правових норм. Значною мірою така ситуація обумовлена тим, що суб'єкти нормотворчої діяльності не застосовують на практиці вироблені у провідних демократичних державах світу підходи щодо циклу формування, координації, моніторингу та оцінки публічної політики, недостатньо вивчають загальну ситуацію у відповідній сфері, неналежно проводять аналіз проблем у кожній такій сфері, не використовують інструменти юридичного прогнозування, нехтують розробкою науково-обґрунтованих концепцій розвитку законодавства. Однією з основних причин низької якості саме законопроектів є тотальна перевантаженість Верховної Ради України та її апарату, обумовлена необхідністю постійного супроводу, змістовного опрацювання та розгляду кількох тисяч законопроектів, значна кількість яких потребує більш детального вивчення загальної ситуації у відповідній сфері чи ґрунтового аналізу проблем [1].

Зростанню негативних тенденцій в економіці сприяло руйнування системи контролю, що склалася у рамках адміністративно-командної системи. Часткове зменшення спеціалізованого ревізійного апарату, а потім і його повна ліквідація (водночас зі зникненням органів народного контролю усіх рівнів) створили передумови різноманітних фінансових махінацій. Контрольно-ревізійний апарат виявився неадаптованим до нових економічних умов. Поза державним контролем фактично залишилась діяльність службових осіб

у таких важливих сферах як, зокрема, формування і використання бюджету, приватизація, ліцензування окремих видів господарської діяльності, зовнішньоекономічна діяльність тощо [2].

Впливають на криміногенну ситуацію в економічній сфері і недоліки у діяльності правоохоронних органів. Зокрема, не налагодженою є чіткого механізм взаємодії правоохоронних органів між собою, а також з контролюючими органами та суб'єктами господарювання. Працівники правоохоронних органів у своїй діяльності стикаються з проблемами, пов'язаними з відсутністю коштів для забезпечення проведення ревізій, аудиторських перевірок, залучення спеціалістів тощо. Відсутність належної компетенції у працівників правоохоронних органів для виявлення кримінальних правопорушень проти економічної системи. Також, проблемою недосконалий підхід до відбору кандидатів на заміщення посад в структурних підрозділах правоохоронних органах. Через прорахунки кадрової роботи трапляються випадки, коли у підрозділі працюють виключно особи, які є молодими спеціалістами або мають недостатню професійну кваліфікацію або низький рівень знань. Як наслідок не достатньо ефективна та результативна система досудового розслідування кримінальних правопорушень у сфері економічних відносин.

Беззаперечним та провідним детермінантом економічної злочинності є високий **рівень корупції в Україні** який зокрема гальмує економічний і соціально-політичний розвиток України. У 2022 р. Україна отримала **33 бали** зі 100 можливих в Індексі сприйняття корупції (Corruption Perceptions Index – CPI). Україна посідає 116 місце зі 180 країн у CPI [3].

До числа основних факторів, що значно обмежують ефективність антикорупційної експертизи, слід віднести об'єктивну складність забезпечення Мін'юстом системної антикорупційної експертизи законопроектів та чинних законів, необхідність оновлення порядку та методології проведення антикорупційної експертизи Національним агентством та неналежний розгляд результатів антикорупційної експертизи (зокрема громадської).

З огляду на відсутність в Україні належного правового регулювання нормотворчої діяльності, а також незастосування принципів і підходів щодо циклу формування публічної політики законодавство характеризується наявністю великої кількості корупціогенних факторів, які на практиці трансформувалися у сталі корупційні практики [1].

Основними причинами, які стримують реалізацію уповноваженими підрозділами (особами) з питань запобігання та виявлення корупції (далі - антикорупційні уповноважені) свого потенціалу, є відсутність лідерської позиції керівника в утвердженні антикорупційних стандартів у діяльності інституції, нерозуміння та несприйняття керівником переваг від діяльності антикорупційного уповноваженого як незалежного професіонала, який забезпечує реалізацію антикорупційної політики в інституції; певна правова невизначеність у питанні утворення антикорупційного уповноваженого підрозділу (призначення/визначення антикорупційного уповноваженого) з питань запобігання та виявлення корупції в окремих державних органах, суб'єктах господарювання державного сектору економіки, а також правового статусу таких підрозділів (осіб); відсутність системи професійного розвитку антикорупційних уповноважених та нерозвинута їх професійна мережа; відсутність визначених пріоритетів у діяльності антикорупційних уповноважених; відсутність чітких гарантій автономії.

Правова невизначеність у питанні утворення антикорупційного уповноваженого підрозділу в окремих державних органах та суб'єктах господарювання державного сектору економіки полягає у недостатній врегульованості питання можливості призначення уповноважених осіб у судах загальної юрисдикції, в господарських структурах.

Недостатній рівень цифрової трансформації держави негативно впливає на ефективність роботи державних органів, органів місцевого самоврядування, на швидкість та зручність отримання послуг громадянами і бізнесом та зумовлює існування ряду корупційних ризиків. Ця проблема в Україні детермінується такими факторами: неефективністю складення тендерної документації для публічних закупівель у сфері інформатизації та недостатньою інтероперабельністю інформаційних систем державних органів та органів місцевого самоврядування [1].

Неефективність складення тендерної документації для публічних закупівель у сфері інформатизації зумовлена відсутністю в уповноваженої особи замовника достатніх технічних знань і досвіду закупівель високотехнологічних товарів і послуг та відсутністю спеціального інструмента, який надавав би замовникам аналітичну інформацію та допомагав у процесі формування умов закупівель, зокрема щодо ціни та необхідної наявності в учасника закупівлі електронної комунікаційної мережі [1].

Надмірне регуляторне навантаження на суб'єктів господарської діяльності, що значно ускладнює процес їх заснування, провадження господарської діяльності та сприяє існуванню ряду корупційних ризиків, зумовлюється наявністю великої кількості інструментів, що регламентують доступ до ринків. Зазначену проблему спричиняє відсутність можливості відкриття поширених видів бізнесу онлайн згідно з принципом життєвих ситуацій, дублювання інформації, що подається суб'єктом господарювання, у різних видах звітності та відсутність ефективних каналів співробітництва державних органів з Радою бізнес-омбудсмена, спрямованих на імплементацію системних рекомендацій, наданих Радою.

Неефективне державне регулювання, що заважає доброчесному бізнесу розвиватися та обумовлює корупційні практики зумовлене недостатньою якістю аналітичних документів; неналежними вимогами до супровідних документів; браком знань, умінь та навичок у посадових осіб, що займаються

формуванням державної політики; відсутністю усталених методик проведення аналізу, консультаціями та підготовкою обґрунтованих рекомендацій; недосконалістю процедур публічних консультацій; брак, нерелевантність, недостовірність даних; відсутність традицій та суспільних вимог до обґрунтування доцільності прийняття рішень та їх змісту [1].

Діюча система оплати праці державних службовців характеризується значними диспропорціями, необґрунтованими стимулюючими виплатами, низьким рівнем заробітної плати на місцевому рівні. Наділення керівника значним обсягом дискреційних повноважень під час визначення розміру заробітної плати призводить до корупційних ризиків. Відсутня класифікація посад державної служби за функціональним принципом, що не дає змогу здійснювати оплату праці, враховуючи функціональну спрямованість, складність та відповідальність роботи на посаді.

Сучасний механізм формування та розподілу фонду оплати праці на державній службі непрозорий. Відсутня юридична визначеність механізму планування і розподілу фонду оплати праці між державними органами.

Існуюча система оплати праці в органах місцевого самоврядування призводить до отримання посадовими особами місцевого самоврядування різної заробітної плати за виконання однієї і тієї ж роботи (посадових обов'язків) в тому самому органі місцевого самоврядування. Структура заробітної плати та алгоритм її формування призвели до наявності необґрунтовано високої чи низької заробітної плати посадових осіб [1].

Одним з детермінантів поширення корупції залишається не проведена реформа конституційного правосуддя з урахуванням висновків, наданих Венеційською комісією. За висновком комісії теперішня редакція закону є загрозою для демократії і євроінтеграції.

Існуючою проблемою є проблема корумпованості судової системи. Серед основних форм зрощення чиновництва та бізнесу в системі господарсько-правових відносин є такі: 1) «кришування» бізнесу, тобто нав'язування чиновниками комерційним організаціям платних псевдопослуг щодо захисту їх інтересів від законного та незаконного втручання в їх діяльність правоохоронних органів, добросовісних і недобросовісних конкурентів, різних форм «недружнього» поглинання, а також здирицтва з боку злочинних організацій та окремих осіб; 2) заснування підконтрольних підприємств, зокрема, банків та інших фінансових установ, або дольова участь у капіталі цих підприємств (через родичів, знайомих або інших посередників) з подальшим наданням створеним організаціям різноманітних пільг і преференцій; 3) одержання частки в уставному капіталі комерційної організації як плати за послуги (наприклад, відмову від кримінального переслідування або контрольної перевірки; організацію кримінального чи адміністративного переслідування конкурентів; надання державного контракту, субсидії або пільги поза встановленими процедурами); 4) розкрадання бюджетних коштів шляхом завищення вартості робіт або послуг, що надає комерційне підприємство бюджетній організації (із застосуванням системи «відкату»), а також шляхом незаконної передачі підконтрольним комерційним організаціям фінансових ресурсів, призначених для загальнодержавних потреб; 5) «державне рейдерство» – установа чиновниками контролю за комерційною організацією, зокрема шляхом фальсифікації документів, підкупу службових осіб і суддів; 6) використання службового становища у процесі приватизації державних підприємств, з метою придбання їх у приватну власність або за володіння значною кількістю акцій самим чиновником, близькими йому особами або іншими особами, в інтересах яких діє службовець; 7) заснування фондів соціального спрямування, як правило, за прихованої участі чиновників, які забезпечують легалізацію фінансових ресурсів, зокрема одержаних злочинним шляхом, їх привертають з метою фінансування різних проєктів, у яких зацікавлені зазначені службовці; 8) створення координаційних і консультативних структур на базі органів державної влади та місцевого самоврядування, що складаються з представників бізнесу (ради з підприємництва, інвестицій, економічного розвитку тощо) [4, с. 124].

Таким чином, злочинність у сфері економічних відносин зумовлена цілим спектром криміногенних детермінант, серед яких найбільш негативний вплив здійснюють соціально-економічні, організаційно-управлінські, недоліки правового регулювання, а також високий рівень корупції основних сфер економічної діяльності та державного сектору.

Висновки та перспективи подальших досліджень. У результаті проведеного дослідження встановлено, що злочинність у сфері економічних відносин в Україні має системний характер і зумовлена сукупністю взаємопов'язаних криміногенних детермінант. Обґрунтовано, що недоліки нормативно-правового регулювання, низька якість нормотворчої діяльності, правові колізії та відсутність ефективних механізмів антикорупційної експертизи сприяють формуванню та відтворенню корупційних практик і латентності економічних кримінальних правопорушень. Визначено, що організаційно-управлінські прорахунки, недостатня координація між правоохоронними й контролюючими органами, кадрові проблеми та обмеженість ресурсного забезпечення істотно знижують ефективність протидії економічній злочинності. Доведено, що високий рівень корупції в державному секторі, непрозорість системи публічного управління та оплати праці, а також недостатній рівень цифрової трансформації виступають ключовими чинниками криміногенного впливу на економічні відносини. Зроблено висновок про необхідність комплексного підходу до вдосконалення правового регулювання, підвищення якості нормотворчої діяльності та посилення інституційної спроможності антикорупційних і правоохоронних органів.

Перспективними напрямками подальших наукових досліджень є поглиблений аналіз ефективності антикорупційної експертизи нормативно-правових актів, удосконалення механізмів міжвідомчої взаємодії у сфері протидії економічній злочинності, а також дослідження впливу цифровізації публічного управління на мінімізацію корупційних ризиків. Особливої уваги потребує розроблення науково обґрунтованих рекомендацій щодо реформування системи державного контролю та підвищення професійної спроможності суб'єктів, уповноважених на запобігання та виявлення економічних кримінальних правопорушень.

Список використаної літератури:

1. Про затвердження Державної антикорупційної програми на 2023-2025 роки : Постанова Кабінету Міністрів України від 4 березня 2023 р. № 220 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/220-2023-%D0%BF#Text>.
2. Кримінологія : підручник / О.М. Джужа, В.В. Василевич, В.В. Черней, С.С. Чернявський. – Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2020. – 612 с.
3. Індекс сприйняття корупції – 2022 / Transparency International Ukraine : офіційний сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://cpi.ti-ukraine.org/#/>.
4. Руфанова В.М. Детермінація злочинів, пов'язаних із порушенням законодавства про бюджету систему України / В.М. Руфанова // Підприємництво, господарство і право. – 2010. – № 11. – С. 122–125.
5. Кримінологія : навч. посіб. / І.О. Бандурка, О.М. Литвинов, Ю.В. Орлов та ін. – Харків : ХНУВС, 2025. – 616 с.
6. Голіна В.В. Кримінологічна культура і питання запобігання злочинності / В.В. Голіна // Злочинність в Україні: сучасний стан і погляд у майбутнє : матеріали заоч. наук.-практ. круглого столу, 6 травня. – Харків : Право, 2025. – С. 14–16

References:

1. Kabinet Ministriv Ukrainy (2023), *Pro zatverdzhennia Derzhavnoi antykoruptsiinoi prohramy na 2023-2025 roky*, Postanova vid 4 bereznia 2023 r. No. 220, [Online], available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/220-2023-%D0%BF#Text>
2. Dzhuzha, O.M., Vasylevich, V.V., Cherney, V.V. and Chernyavsky, S.S. (2020), *Kryminolohiya*, Nats. akad. vnutr. sprav, Kyiv, 612 p.
3. «Indeks spryunnyattya koruptsiyi – 2022», *Transparency International Ukraine*, [Online], available at: <https://cpi.ti-ukraine.org/#/>
4. Rufanova, V.M. (2010), «Determinatsiia zlochyv, poviazanykh iz porushenniam zakonodavstva pro biudzhetu systemu Ukrainy», *Pidpriemnytstvo, hospodarstvo i pravo*, No. 11, pp. 122–125.
5. Bandurka, I.O., Litvinov, O.M., Orlov, Yu.V., etc. (2025), *Kryminolohiya*, KhNUVS, Kharkiv, 616 p.
6. Golina, V.V. (2025), «Kryminolohichna kultura i pytannia zapobihannia zlochyvnoosti», *Zlochyvnyist v Ukraini: suchasnyi stan i pohliad u maibutnie*, materialy zaoch. nauk.-prakt. kruhloho stolu, 6 travnia, Pravo, Kharkiv, pp. 14-16.

Baranovska T., Mamchych R.

Criminogenic Determinants of Crime in the Sphere of Economic Relations in Ukraine

Abstract. The article presents a comprehensive criminological study of the determinants of crime in the sphere of economic relations in Ukraine, with a focus on regulatory and legal, organizational and managerial, and corruption-related factors. The state of legal regulation of economic relations is analyzed, and it is substantiated that its fragmentation, the presence of legal conflicts, the lack of unified principles of law-making activity, and effective mechanisms for overcoming the competition of legal norms constitute significant criminogenic factors. The impact of the low quality of regulatory legal acts and legislative activity on the formation of persistent corrupt practices and the latency of criminal offenses in the economic sphere is analyzed.

It is substantiated that organizational and managerial dysfunctions, in particular the destruction of the state control system, the insufficient adaptability of control and audit bodies to modern economic conditions, as well as the absence of effective mechanisms of interagency interaction between law enforcement and supervisory authorities, negatively affect the state of counteraction to economic crime. An assessment of the staffing of law enforcement agencies is conducted, and the existence of problems related to professional training, selection, and specialization of personnel is identified, which leads to a decrease in the effectiveness of pre-trial investigation of criminal offenses in the sphere of economic relations.

Special attention is paid to the analysis of corruption as a leading determinant of economic crime. It is substantiated that the high level of corruption, the imperfection of anti-corruption expertise of regulatory legal acts, legal uncertainty regarding the status of anti-corruption authorized persons, and the lack of guarantees of their institutional autonomy significantly limit the effectiveness of the implementation of state anti-corruption policy. The impact of insufficient digital transformation of public administration, ineffective public procurement procedures, excessive regulatory burden, and the non-transparent remuneration system in the public sector on the formation of corruption risks is analyzed.

It is established that crime in the sphere of economic relations is systemic in nature and is determined by a set of interrelated socio-economic, legal, and managerial determinants. It is concluded that there is a need for a comprehensive approach to reforming law-making activity, improving state control mechanisms, and strengthening the institutional capacity of anti-corruption and law enforcement bodies in order to minimize criminogenic risks in the economic sphere.

Keywords: economic crime; criminogenic determinants; corruption; legal regulation; organizational and managerial factors; anti-corruption policy.

Стаття надійшла до редакції 09.03.2025